

**UNIVERSITATEA „1 DECEMBRIE 1918” ALBA IULIA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOLOGIE**

**IMPLICARE ȘI ACȚIUNE CULTURALĂ LA ROMÂNII
ARDELENI ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA:
GRIGORE MAIOR (1715-1785)**

TEZĂ DE DOCTORAT

**Conducător științific:
Prof. univ. dr. Iacob MĂRZA**

**Doctorand:
Cristian BARTA**

**ALBA IULIA
2012**

CUPRINS

ARGUMENT

- Importanța și scopul cercetării
- Metoda de lucru și structura lucrării
- Stadiul cercetărilor

Capitolul I

Coordonate ale vieții politice la românii ardeleni în veacul Luminilor: de la Inochentie Micu Klein la Grigore Maior

- I.1. Contextul politic european
- I.2. Relațiile Pontifilor Romani cu Curtea vieneză
 - I.2.1. Poziția Sfântului Scaun în contextul politic european din secolul al XVIII-lea
 - I.2.2. Raporturile Sfântului Scaun cu Imperiul Habsburgic în timpul reformismului terezian și iosefin
 - I.2.2.1. Relațiile Sfântului Scaun cu Împărăteasa Maria Tereza
 - I.2.2.2. Relațiile Sfântului Scaun cu Împăratul Iosif al II-lea
- I.2. Contextul politic și administrativ transilvănean
 - I.2.1. Națiuni și religii recepte
 - I.3.2. Evoluția instituțiilor politico-administrative centrale și transilvănene în secolul al XVIII-lea
 - I.3.2.1. La nivel central
 - I.3.2.2. Instituțiile politico-administrative transilvănene

Capitolul II

Relațiile episcopului Grigore Maior cu autoritățile transilvănene, habsburgice și romane (1764-1782)

- II.1. Raporturile lui Grigore Maior cu autoritățile transilvănene, habsburgice și romane înainte de episcopat
 - II.1.1. Perioada studiilor la Roma
 - II.1.2. În calitate de susținător al episcopului Inochentie Micu Klein
 - II.1.3 În raportul cu Petru Pavel Aron
 - II.1.4. Pe fondul opoziției față de candidatura lui Atanasie Rednic
- II.2. Alegerea și numirea ca episcop

- II.2.1 Dosarul lui Grigore Maior
 - II.2.1.1 Metodologia întocmirii Dosarului
 - II.2.1.2 Profilul uman, moral, spiritual și intelectual al candidatului Grigore Maior
 - II.2.1.3 Aspecte ecleziastice și identitare
- II.3. Percepția activității lui Grigore Maior în cercurile transilvănene, habsburgice și romane. Demisia
 - II.3.1. Participarea episcopului Grigore Maior la Sinodul episcopilor greco-catolici de la Viena (1773)
 - II.3.2. Grigore Maior, episcopul misionar și apărător al credinței catolice
 - II.3.2.1 Metoda Unirii religioase: între Blaj, Viena și Roma
 - II.3.2.2. Această metodă avea la bază următoarele principii:
 - II.3.2.3 Metoda, presupunând principiile și prejudecățile neuniților, poate fi aplicată în felul următor:
 - II.3.3 Episcopul incomod
 - II.3.3.1 Prin zelul misionar și criticarea Decretului de toleranță
 - II.3.3.2 Prin aspirațiile mitropolitane
 - II.3.3.3 Prin fermitatea cu care și-a apărat preoții și credincioșii
 - II.3.3.4. Prin construirea unor lăcașe de cult
 - II.3.3.5. Prin conflictul cu călugării din Mănăstirea *Sfintei Treimi*
 - II.3.3.6. Demisia

Capitolul III

Interesul lui Grigore Maior față de tipografia și școlile din Blaj

- III.1. Tipografia
 - III.1.1. Scurte repere istorice cu privire la Tipografia din Blaj în perioada 1747-1773
 - III.1.2. Implicarea lui Grigore Maior în realizarea unor lucrări
 - III.1.3. Tipografia din Blaj în timpul păstoririi lui Grigore Maior
 - III.1.3.1. Finalitățile și starea Tipografiei
 - III.1.3.2. Oamenii tipografiei
- III.2. Școlile din Blaj
 - III.2.1. Scurte repere istorice cu privire la instituțiile de învățământ din Blaj în perioada 1754-1773

- III.2.2. Școlile blăjene în timpul păstoririi lui Grigore Maior
 - III.2.2.1. Școală, națiune și Unire religioasă
 - III.2.2.2. Racordarea școlilor din Blaj la noua *Ratio*
 - III.2.2.3. Dezvoltarea școlilor

Capitolul IV

Elemente autohtone și europene în opera scrisă a lui Grigore Maior

- IV.1. Aspecte introductive
- IV.2. Prezentarea operei scrise
 - IV.2.1. Lucrări filosofice
 - IV.2.2. Lucrări teologico-pastorale
 - IV.2.3. Lucrări de lexicografie, gramatică și cărți de cult
 - IV.2.4. Lucrări istorice
- IV.3. Formarea intelectuală a lui Grigore Maior
 - IV.3.1. Starea teologiei și a filosofiei din Colegiul Urban de Propaganda Fide în prima jumătate a secolului al XVIII-lea
 - IV.3.2. Conducerea și profesorii Colegiului Urban între anii 1740-1746
 - IV.3.3. Grigore Maior, student al Colegiului Urban de Propaganda Fide (1740-1747)
- IV.4. Elemente europene și autohtone în gândirea lui Grigore Maior
 - IV.4.1. Gândirea filosofică
 - IV.4.2. Gândirea teologică
 - IV.4.3. Gândirea filologică
 - IV.4.3.1. Repere europene: Iluminism, limbă, națiune
 - IV.4.3.2. Sursele operelor maiorene
 - IV.4.3.3. Principalele semnificații ale operelor maiorene
 - IV.4.3.4. Relația operelor maiorene cu preocupările lexicografice și gramaticale ale Școlii Ardelene
 - IV.4.3.5. Grigore Maior și cărțile liturgice blăjene
- IV.5. Gândirea istorică

CONCLUZII

BIBLIOGRAFIA

ANEXĂ: DOSARUL LUI GRIGORE MAIOR, Archivio Segreto Vaticano, *Processus Consistoriale*, vol. 519 (Proc. Canonici. 1773. Fogarasiensis. Gregorius Major)

ARGUMENT

Importanța și scopul cercetării

Grigore Maior a fost una dintre personalitățile cele mai însemnate ale Bisericii Române Unite cu Roma, Greco-Catolică din secolul Luminilor, care a avut contribuții importante în dezvoltarea instituțiilor ecleziastice, în promovarea și în apărarea drepturilor românilor în fața forurilor transilvănene, habsburgice și pontificale, precum și în formarea culturii române moderne. Carismatic și vizionar, cărturar erudit și totodată om de acțiune, Grigore Maior a fost, înainte de toate, un ierarh al Bisericii și un fiu al neamului, iubit de cler și de credincioși, respectat de adversari.

Perioada păstoririi sale, ne referim la anii 1773-1784, a înregistrat afirmarea unor fenomene culturale și politice atât la nivel european, cât și la nivelul societății transilvănene. Impactul iluminismului și al iozefinismului asupra culturii românești, precum și ecoul acestora la nivel politic, constituie factori care nuanțează complexitatea activității episcopului Grigore Maior. Dacă acestora se adaugă și situația dificilă în care se afla Biserica Română Unită cu Roma după revoltele provocate în deceniile anterioare de Visarion Serai și Sofronie, emerge mai limpede rolul avut de ierarhul blăjean în refacerea Unirii și în fundamentarea, la nivel ideatic și cultural, a identității greco-catolice românești.

Prin prezenta cercetare îmi propun să aprofundez și să prezint dimensiunea culturală a activității desfășurate de episcopul Grigore Maior atât pe plan personal, cât și în vederea creării unei elite a Bisericii Române Unite cu Roma, Greco-Catolică.

Metoda de lucru

Investigarea subiectului a pretins o metodologie de cercetare istorică articulată în următoarele etape. Înainte de toate, am procedat la determinarea istoriografiei subiectului, catalogând și analizând atât lucrările cu caracter general, dedicate perioadei sau iluminismului, cât și contribuțiile cu privire la Grigore Maior și la Biserica Greco-Catolică din timpul păstoririi sale. Am realizat apoi o cercetare a documentelor vremii în cadrul unor Arhive din România (Arhivele Naționale ale Statului, Filiala Cluj și Filiala Alba; Arhiva Muzeului Brukental din Sibiu), dar și din străinătate (Arhiva Secretă a

Vaticanului; Arhiva Congregației de *Propaganda Fide* din Roma). În continuare, stabilind stadiul actual al cercetărilor și noutățile din documentele de arhivă, am aprofundat informațiile în sensul determinării principalelor semnificații ale activității culturale ale arhierului blăjean. În următoarea etapă a investigației, mi-am oprit atenția asupra operei scrise a lui Grigore Maior, în mod particular asupra tezei de doctorat în filozofie, dar și asupra *Dicționarului și Gramaticii* sale. Din punct de vedere metodologic, am optat în cercetarea mea pentru o abordare cu caracter interdisciplinar, îmbinând investigația filosofică și teologică, cu aspecte specifice cercetării filologice.

În ultima etapă, am realizat o sinteză a informațiilor dobândite, structurând întregul material în patru capitole distincte.

Stadiul cercetărilor cu privire la subiectul tezei poate fi prezentat în relație cu principalele direcții ale investigației mele.

a). Raporturile lui Grigore Maior cu autoritățile bisericești și de stat din timpul său

Istoriografia temei a înregistrat contribuții însemnate, care oferă o bază importantă de plecare pentru investigația de față. Subiectul se regăsește deja în atenția istoricilor și a teologilor din finalul secolului al XVIII-lea. Evocarea personalității lui Grigore Maior și a activității sale de către Samuil Micu și Petru Maior lasă deja să transpară complexitatea raportului vlădicului blăjean cu autoritățile romane, raport condiționat în mod determinant de relațiile sale cu autoritățile imperiale și transilvănene. Pe aceeași linie se situează autorii din secolul al XIX-lea, dintre care îi amintim aici pe Basiliu Rațiu, Ioan Ardelean, Alexandru Grama și Augustin Bunea. Contribuțiile lui Bunea sunt fundamentale deoarece monografiile dedicate lui Inochentie Micu Clain și lui Petru Pavel Aron surprind pe baza unui bogat fond arhivistic și situația lui Grigore Maior.

Istoriografia secolului XX, cu privire la subiectul nostru, cuprinde biografii ale episcopului redactate în lucrări de istorie bisericească de Ioan Georgescu, Zenovie Pâclișanu, Octavian Bârlea, Silvestru Prunduș și Ioan Bota. Acestea valorifică noi documente, din care se desprinde percepția lui Grigore Maior în cercurile romane. Sugestii de aprofundare a temei ne sunt oferite de asemenea de cercetările recente ale lui Ioan Chindriș și ale Gretei Miron.

Demersul nostru își propune de asemenea să valorifice o bogată bază documentară cu referire la episcopul Grigore Maior. O parte a acestor documente sunt inedite, nucleul lor fiind constituit de dosarul întocmit de Sfântul Scaun cu prilejul alegerii și numirii episcopale a lui Grigore Maior. Aceste documente nu au mai fost până acum studiate, motiv pentru care credem că analizarea și publicarea lor va fi o contribuție la tema noastră.

Pe lângă acest dosar, avem la dispoziție numeroase documente publicate în principal de Augustin Bunea, Timotei Cipariu, Nicolae Nilles, D. Găzdaru, Octavian Bârlea, Francisc Pall, I. Dumitriu Snagov și Laura Stanciu. Ne propunem, așadar, să analizăm acest *corpus* de documente în ansamblul său, valorificând astfel cele mai importante surse legate de subiect.

b). Interesul lui Grigore Maior pentru școlile și tipografia din Blaj.

Studiile dedicate școlilor din Blaj în perioada 1754-1764 și 1773-1782 sunt foarte numeroase, motiv pentru care vom face referire numai la lucrările esențiale ce constituie repere clare în privința evoluției cercetării temei, dar și ale stadiului actual al cunoștințelor.

Dacă cu privire la implicarea lui Grigore Maior în susținerea școlilor din Blaj se regăsesc referiri și în scrierile Școlii Ardelene, primele prezentări sistematice și bine fundamentate documentar aparțin autorilor din a doua jumătate a secolului al XIX-lea: Ioan Antonelli, Nicolae Brânzeu și, în mod deosebit, Augustin Bunea. Dincolo de delimitarea subiectului în cadrul mai amplu al învățământului românesc, realizată de Nicolae Iorga și în cel transilvănean, semnată de Nicolae Albu, sau în cadrul istoriei Bisericii de Zenovie Pâclișanu, semnalăm monografia dedicată subiectului de Iacob Mârza. Acesta, valorificând o vastă bază documentară și bibliografică, a scos în evidență evoluția școlilor blăjene în perioada 1754-1848, atât sub aspectul dinamicii interne a instituțiilor (structuri, persoane implicate, planuri de învățământ, aspecte financiare), cât și din perspectiva dimensiunii sociale și naționale a învățământului din Blaj. Nu în ultimul rând, menționăm contribuția lui Ioan Marin Mălinaș, care a valorificat fondurile arhivistice, relative la subiectul nostru, din Viena și Roma.

Cercetările dedicate Tipografiei din Blaj includ, de asemenea, foarte multe publicații, dintre care noi le vom aminti doar pe cele mai importante pentru subiectul nostru. Momentul înființării Tipografiei blăjene și dezvoltarea ei sub episcopul Petru Pavel Aron sunt prezentate de istoricul Augustin Bunea. Acesta o privește în continuarea vechii tipografii românești din Alba Iulia, oferindu-ne informații cu privire la modernizarea tiparului și la cărțile care au fost tipărite până în anul 1764. Activitatea tipografiei, de la întemeiere până la moartea lui Grigore Maior, atât sub aspectul oamenilor implicați cât și al lucrărilor tipărite, este analizată de Zenovie Pâclișanu și Ioan Georgescu. Cărțile tipărite la Blaj în perioada care circumscribează subiectul nostru au intrat și în atenția studiilor de istoria literaturii sau de bibliografie. În acest sens, ies în evidență contribuțiile lui Nicolae Iorga și ale lui Ioan Bianu.

Cercetări sistematice au fost dedicate persoanelor care au activat în Tipografia din Blaj sau care au colaborat la tipărirea unor lucrări: perfecții, tipografii, gravorii în lemn. Investigațiile sembrate de Ioan Boros și Alexandru Lupeanu în prima jumătate a secolului XX reconstituie în linii mari existența tipografiei din perspectiva persoanelor implicate, însă acestea vor fi integrate în cercetări recente, dintr-o perspectivă metodologică modernă și pe un solid suport documentar de Cornel Tatai Baltă.

În cadrul studiilor dedicate subiectului, se remarcă ampla monografie realizată de Gabriela Mircea, care valorifică întreaga bibliografie precedentă și noi surse arhivistice.

Circulația și răspândirea cărților tipărite la Blaj constituie elemente importante pentru înțelegerea rolului cultural, social și religios al acestei instituții, însă o astfel de cercetare ar depăși cadrul unui referat. Din aceste motive, nu vom analiza circulația tipăriturilor blăjene.

c). În privința semnificațiilor operei scrise a lui Grigore Maior.

Operele scrise de Grigore Maior sau cele la a căror realizare și-a adus contribuția s-au bucurat de atenția cercetătorilor mai cu seamă în secolul XX. Samuil Micu și Petru Maior amintesc faptul că ierarhul obținuse doctoratul în filosofie și în teologie, însă nu aduc în discuție conținutul acestor opere. Aceeași situație se verifică și în

cazul istoricilor din secolul al XIX: Augustin Bunea și Alexandru Grama.

Începutul secolului XX a înregistrat interesul studioșilor față de opera istorică și filologică a lui Grigore Maior. Astfel, pentru gramatica limbii române intitulată *Institutiones Linguae Valachicae* și dicționarul său latin–român, ne referim la *Lexikon Compendiarum Latino-Valachicum*, avem ca repere fundamentale contribuțiile semnate de C. Siegescu, Carlo Tagliavini sau Alin Mihai Gherman. Pentru gândirea sa istorică, rămân esențiale reflecțiile lui Zenovie Pâclișanu și ale lui Pompiliu Teodor.

Prima lucrare sistematică a lui Grigore Maior a fost teza sa de doctorat în filozofie, pe care a susținut-o Colegiul Urban de Propaganda Fide în anul 1743. Lucrarea, intitulată *Conclusiones ex universa philosophia selectae*, a fost descoperită și analizată de Engel Károly.

Contribuția lui Grigore Maior la traducerea *Bibliei* lui Petru Pavel Aron a fost dovedită de Ioan Chindriș.

Capitolul I oferă un cadru general, contextualizând subiectul în raport cu principalele repere politice dintr-un segment al istoriei transilvane marcat de figura lui Inochentie Micu Klein și personalitatea lui Grigore Maior. Rolul pe care Grigore Maior l-a avut în cultura românească trebuie să fie precizat și înțeles în contextul politic al secolului al XVIII-lea, atât dintr-o perspectivă europeană, cât și la nivelul local al Transilvaniei. Din rațiuni metodologice, am structurat acest capitol în două secțiuni, urmărind atât relațiile politice la nivel european, punând accentul pe situația Imperiului Habsburgic și a Sfântului Scaun într-un spațiu politic aflat în continuă mișcare, cât și situația concretă la nivelul Principatului Transilvaniei, articulată în sistemul națiuni – religii recepte, urmărind de asemenea, în mod special, structurile sale politico-administrative, care, în decursul secolului al XVIII-lea au fost supuse unui proces de transformare și adaptare la cerințele și la reformele imperiale. Această succintă analiză a evoluției structurilor administrative ale Transilvaniei ne oferă un cadrul esențial în înțelegerea activității episcopului Grigore Maior. Observăm că în perioada episcopatului său, care coincide cu perioada finală a reformismului terezian și cu primii doi ani ai reformismului iosefin, instituțiile politico-

administrative din Transilvania sunt profund marcate de politica absolutistă și centralizatoare a Curții vieneze. Inspirată de principiile de reformare a Statului și implicit de eficientizare pragmatică a tuturor sectoarelor sale, inclusiv al celui religios, instituțiile transilvănene deveniseră instrumente ale puterii imperiale. În același timp, prezența credincioșilor uniți pe teritoriile scaunelor săsești și secuiești, sau în orașele libere regești și nobiliare, îl obliga pe episcopul Grigore Maior să țină seama, în activitatea sa pastorală, de autonomiile și drepturile specifice respectivelor unități politico-administrative.

Capitolul II analizează raporturile lui Grigore Maior cu autoritățile transilvănene, habsburgice și pontificale și este structurat în trei secțiuni principale: perioada precedentă alegerii și numirii episcopale a lui Grigore Maior (pe fondul susținerii episcopului Inochentie Micu Clain, a relației tensionate cu Petru Pavel Aron și a conflictului deschis cu Atanasie Rednic); perioada episcopatului (participarea la Sinodul Episcopilor Uniți de la Viena, 1773; activitatea pastoral-misionară, politică și culturală); evenimentele care au culminat în actul demisiei sale. Dinamica acestor relații este importantă pentru a înțelege natura și nuanțele implicării politice și culturale ale episcopului unit.

Capitolul al III-lea analizează și evidențiază modul concret în care episcopul Grigore Maior a susținut și a contribuit la dezvoltarea școlilor și a tipografiei din Blaj.

Tipografia, sub păstoria episcopului Grigore Maior, continuă linia predecesorilor săi, însă, în urma implementării politicii educaționale vieneze în spațiul transilvănean, devine și un instrument al acesteia. Fiind singura tipografie românească din Transilvania din anul 1771, avea misiunea de a furniza cărțile de cult și manualele școlare greco-catolicilor din Transilvania. Atenția ierarhului pentru promovarea Unirii și pentru creșterea nivelului cultural al românilor se va exprima într-o organizare mai riguroasă a activității tipografice, în investiții în utilaje și materiale și, implicit, într-o creștere a numărului și a calității publicațiilor.

Având o cultură vastă și o cunoaștere a realităților învățământului din Blaj prin propria experiență de profesor și

bibliotecar, el a sprijinit și a dezvoltat școlile confesionale din Blaj. Succesele sale misionare aveau într-adevăr nevoie de instruirea temeinică a celor câștigați la Unirea cu Biserica Romei. În viziunea lui Grigore Maior ignoranța și prejudecățile induse românilor de dușmanii Unirii reprezentau principalele cauze, care au determinat plecarea din Biserica Greco-Catolică a unui însemnat număr de credincioși în deceniile patru și șase ale secolului al XVIII-lea. Pentru realizarea acestui plan, Maior avea nevoie de persoane bine formate, atât din punct de vedere spiritual-moral, cât și teologic. În acest sens: el s-a îngrijit de selectarea și trimiterea cu burse în universitățile catolice apusene a viitorilor profesori ce vor activa în școlile blăjene și vor întări elita clericală greco-catolică; a vegheat la modernizarea instituțiilor de învățământ prin aplicarea prevederilor din *Ratio studiorum* (1777), a susținut școlile, biblioteca și elevii sub aspect financiar.

Capitolul al IV-lea, cu ponderea cea mai însemnată în economia lucrării, este dedicat formării intelectuale și operei scrise a lui Grigore Maior și identifică principalele filoane ale gândirii sale: filosofic, teologic, filologic și istoric. Toate acestea sunt analizate dintr-o dublă perspectivă: cea a elementelor europene și cea a elementelor autohtone.

Textul este structurat în trei părți. Prima dintre acestea, care prezintă în mod succint lucrările redactate de Maior ca autor sau colaborator, are caracterul unei sinteze, chestiunile cele mai importante fiind deja lămurite în literatura de specialitate. Opera scrisă a ierarhului blăjean este modestă din punct de vedere cantitativ, cuprinzând numai câteva titluri pe care le prezentăm în ordine cronologică. Calitatea acestor lucrări atestă, însă, anvergura intelectuală a autorului. Partea a II-a are menirea de a evidenția trăsăturile intelectuale ale lui Grigore Maior. Pentru atingerea acestui obiectiv, se impune situarea lui Grigore Maior în contextul teologic și cultural al vremii. În felul acesta, opera sa scrisă este corelată cu starea teologiei și a filosofiei din Roma, locul formării universitare a viitorului episcop, determinând astfel principalele repere doctrinare care au marcat formarea și evoluția gândirii sale. Ultima parte a acestei secțiuni este dedicată analizei operelor lui Grigore Maior pentru a releva principalele lor semnificații. Catolicitatea credinței

lui Grigore Maior, curente europene preiluministe care se făceau simțite la Colegiul iezuiților din Cluj și, mai ales, la Colegiul Urban, s-au întâlnit cu un atașament echilibrat pentru tradiția răsăriteană a Bisericii Române Unite și cu o determinare intensă în direcția refacerii și consolidării Unirii religioase a românilor ardeleni, în continuarea programului de afirmare națională gândit de mentorul său Inochentie Micu Klein. Toate aceste elemente, evidențiate prin dialectica local-europeană, sunt prezentate în mod distinct în cadrul celor patru filoare principale în care s-a cristalizat reflecția științifică a lui Grigore Maior: filozofie, teologie, filologie și istorie.

Concluzii

1. În contextul politic zbuciumat al celei de a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea, relațiile lui Grigore Maior cu autoritățile transilvănene, habsburgice și romane, ne referim aici la Pontiffii Romani, Prefecții Congregației de Propaganda Fide și Nunții apostolici din Viena, se prezintă, din perspectiva fondului documentar analizat, într-un mod evolutiv, marcat de creșteri și descreșteri succesive, dominate de fenomene conflictuale.

În perioada studiilor s-a remarcat sub aspect intelectual, moral și spiritual, motiv pentru care autoritățile Congregației l-au privit cu multă speranță la reîntoarcerea acasă. La Blaj, însă, continuând cu încăpățănare linia Episcopului Inochentie Micu Klein și remarcându-se în câțiva ani ca lider al susținătorilor acestuia, a dezamăgit așteptările Congregației. Mai mult decât atât, insistând încă din aceea vreme asupra necesității de eliminare a instituției teologului iezuit din Biserica Unită, Maior mergea nu numai împotriva poziției asumate de Viena în această privință, dar mai ales împotriva politicii de apărare a Societății lui Isus de către Pontiffii Romani în contextul politicii multor state europene de desființare a acesteia.

Numirea lui Petru Pavel Aron în scaunul episcopal de Făgăraș a deschis o nouă etapă pentru Grigore Maior, care s-a implicat cu mult elan activitatea didactică din Blaj și în misiunile de refacere a Unirii bisericești după revoltele religioase provocate de Visarion Sarai și Sofronie. Rapoartele trimise Congregației, conform jurământului făcut la Roma, scoteau în evidență aceste realități și îi creionau o imagine pozitivă. Conflictul cu Petru Pavel Aron pe tema

administrării domeniilor Mănăstirii *Sfânta Treime* din Blaj a constituit obiectul discuțiilor și al deciziilor în relație cu Curtea vieneză.

Imaginea lui Grigore Maior în percepția autorităților romane s-a deteriorat semnificativ ca urmare a evenimentelor începute cu Sinodul electoral din 29-30 iunie 1764 și încheiate prin opoziția pe care a organizat-o față de numirea episcopală a lui Atanasie Rednic. Dincolo de faptul că nu a înțeles non sensul contestării acestei decizii imperiale, care dorea să evite complicațiile pe care le putea genera discipolul predilect al lui Inochentie Micu Klein, Grigore Maior a pus în dificultate și autoritățile romane făcând apel la ajutorul lor, în contextul în care Maria Tereza nu admitea competența directă a Sfântului Scaun în chestiunile bisericești și administrative din provinciile Imperiului său. Din acest motiv nu ne surprinde recomandarea Nunțului din Viena, care sugera Sfântului Scaun să nu intervină în favoarea lui Grigore Maior.

Prin ironia sorții, tot autoritățile vieneze vor fi principalii responsabili de relansarea lui Grigore Maior, Iosif al II-lea numindu-l cenzor la Buda și, după un an, Episcop de Făgăraș. În pofida rezervelor manifestate de Iosif al II-lea și a problemelor cauzate cu prilejul numirii lui Atanasie Rednic, Maria Tereza a hotărât ca Grigore Maior să ocupe scaunul Episcopal de Alba Iulia și Făgăraș. Motivele au fost probabil de ordin pragmatic, dat fiind faptul că el obținuse majoritatea voturilor în Sinodul electoral, bucurându-se de admirația și prețuirea clerului diecezan și a credincioșilor, aspecte binecunoscute și de guvernatorul Transilvaniei, Auersperg, care a recomandat numirea sa. Poziția lui Auersperg, care împărțea aceeași linie moderată a reformismului Mariei Tereza, a avut cu siguranță o greutate decisivă în contextul numirii lui Maior

Dosarul întocmit după numirea sa, la Nunțiatura din Viena, îl prezintă autorităților romane cu figura unui candidat ideal la episcopat și nu face referiri directe la problemele sale din trecut. Este de la sine înțeles faptul că acestea erau binecunoscute Sfântului Scaun, însă din rațiuni diplomatice legate de delicatul și complexul raport cu Viena, a confirmat numirea lui Grigore Maior. Pe lângă rațiunile diplomatice și caracterul imaculat al dosarului oficial, au contat desigur atât faptul că a fost format la Colegiul Urban, cât și afirmarea sa pe plan misionar.

Activitatea pe care a desfășurat-o apoi în calitate de episcop, mai ales pe plan misionar și cultural, i-a adus prețuirea autorităților romane. Relațiile bune cu Roma, fundamentate așadar pe spiritul său misionar și fidelitatea față de Pontiful Roman, nu au fost totuși imune la atitudinea sa cu privire la raportul Eparhiei sale cu Arhiepiscopul din Esztergom.

Acest lucru se întâmpla, însă, în contextul în care reforma Bisericii în Imperiu se intensificase datorită influenței tot mai puternice a lui Kaunitz și a lui Iosif al II-lea asupra Mariei Tereza. Grigore Maior nu a înțeles din nou orientările majore care se petreceau în interiorul Imperiului și în politica europeană:

a). Maria Tereza, prin atașamentul ei puternic față de Biserica Catolică, frânase o parte a reformelor cu privire la Biserică. Acestea însă au fost intensificate spre sfârșitul vieții sale (1780), când influența fiului era tot mai convingătoare.

b). În timp ce Maria Tereza se împotriva reformei Bisericii Catolice, considerând că aceasta menține unitatea statului său multinațional, Iosif al II-lea și Kaunitz socoteau că intransigența ei față de minoritățile religioase dăunau unității statale. Or, solicitările lui Grigore Maior de anulare a Decretului de toleranță religioasă din 1759 și de libertate totală față de puterea seculară în ceea ce privește activitatea misionară se aflau într-un contrast total cu însăși politica lui Iosif al II-lea de reformare și de consolidare a Statului.

c). Apelul direct, făcut de Grigore Maior la autoritățile romane, va fi urmat de mustrarea papală adresată Mariei Tereza de către Pontiful Roman pe tema numirii unui guvernator luteran în Transilvania. Credem însă intervenția Episcopului blăjean nu a fost efectiv cauza tensionării relațiilor dintre, ci mai degrabă ocazia de a protesta din nou față de reformele la care era supusă Biserica Catolică în Imperiu.

d). În anul 1781, pe fondul războiului pentru succesiune în Bavaria, alianța ruso-prusiacă nu a mai fost reînnoită. Diplomația austriacă era foarte interesată în încheierea unei alianțe cu Rusia. În acest context, toleranța religioasă decretată în Imperiu era de bun augur.

2. Întemeierea Tipografiei și a școlilor din Blaj sunt realizări distincte ale episcopului Petru Pavel Aron, dar ambele sunt parte

integrantă a programului religios, cultural și politic gândit de Inochentie Micu Clain pentru românii transilvăneni. Grigore Maior a înțeles însemnătatea acestui plan programatic pentru românii transilvăneni și a angajat toate energiile sale pentru realizarea sa.

Analizând activitatea lui Grigore Maior până în anul 1765, când va fi exilat la Muncaci, remarcăm faptul că activitatea sa principală a fost aceea de dascăl și bibliotecar. Pregătirea teologică și filosofică temeinică dobândită la Colegiul de Propaganda Fide reprezintă o garanție a calității activității sale didactice, susținută și de personalitatea sa carismatică. În calitate de bibliotecar a contribuit la organizarea și la achiziționarea unor noi volume, neezitând să doneze bibliotecii și cărțile personale.

Cu toate că prin natura sa era împins la acțiune, fie pe planul politic pentru drepturile românilor, fie pe planul religios al restaurării Unirii, Grigore Maior a găsit timp și pentru demersuri de ordin istoric, teologic sau filologic, afirmându-se astfel ca principal reper intelectual al Blajului care trecea de la preiluminism la iluminism.

Aceste coordonate ale activității sale se păstrează invariabil pe întreaga durată a episcopatului său, pe care l-a așezat sub semnul unei dăruiri totale pentru interesele Bisericii Greco-Catolice și ale neamului. În această preocupare fundamentală a mandatului său episcopal se înscrie și susținerea pe care a acordat-o tipografiei și școlilor din Blaj, al căror progres în epocă este evident. Dincolo însă de angajamentele sale concrete în această direcție, marele său merit rămâne rolul pe care l-a avut în deschiderea unor drumuri pe care le va parcurge Școala Ardeleană. Preocupările sale pe planul traducerilor, al gramaticii și al realizării unui dicționar au precedat preocupările filologice și lexicografice ale lui Samuil Micu și a altor clerici ai Bisericii Unite. Se poate spune că Grigore Maior, prin direcțiile pe care le-a deschis și prin capacitatea de a promova valorile umane și spirituale ale Bisericii sale, a fost mentorul cărturarilor Școlii Ardelene.

Samuil Micu oferă posterității o imagine din epocă a Episcopului greco-catolic Grigore Maior, fiind un colaborator apropiat al acestuia. Influențat de puternica sa personalitate și admirator al bogatului său orizont cultural, a devenit unul dintre prietenii săi, rămânându-i aproape inclusiv în clipa încheierii vieții pământești. Samuil Micu s-a bucurat de prețuirea Episcopului, care a

intuit marea sa capacitate intelectuala și a încercat să îi insuflă idealurile sale: luminarea românilor prin școală și promovarea lor prin Unirea religioasă. Cu siguranță Grigore Maior nu a fost străin de numirea lui Micu, în 1777, în funcția de prefect de studii în Seminarul *Sfânta Barbara* din Viena.

3. Valorile europene și autohtone, care se întrepătrund în opera scrisă a lui Grigore Maior, conferă mărturie despre un spirit critic, ancorat în realitățile credinței și totodată deschis schimbărilor culturale și științifice ale vremii. Disponibilitatea pentru dialogul cu Newton, Leibniz și Christian Wolff, preocuparea pentru lingvistică și gramatică, apelul riguros la izvoare în istorie și în teologie ne arată că Maior și-a însușit aceste orientări ideatice din Roma și, în general, din lumea apuseană. Nu știm, în ce măsură conflictul lui Inochentie cu teologul iezuit, continuat ulterior de Petru Pavel Aron și de Atanasie Rednic, a accentuat apropierea lui Maior de curentul jansenist. Ceea ce însă putem deduce este faptul că gânditorii janseniști, pe care Grigore Maior îi cunoscuse în ambianța romană și în cea vieneză, erau mai conectați la schimbarea paradigmei științifice a epocii și aveau curajul de a problematiza teologia și filosofia din această perspectivă. În același timp, atenția pentru izvoare se armoniza perfect cu preocuparea, accentuată de studiile romane ale teologului român, pentru individualitatea ecleziologică și etnică a greco-catolicilor ardeleni.

Episcopul Grigore Maior, prin operele sale scrise, mărturisește convingerea despre unitatea cunoașterii omenești. În felul acesta, filosofia, teologia și științele formează un întreg unitar, destinat binelui persoanei și care privește toate planurile existenței sale: spiritual, cultural, social și politic. Profesorii Colegiului Urban i-au transmis lui Grigore Maior nu numai elemente specifice Reformei catolice, ci și maniera de a înțelege Biserica și teologia în contextul culturii timpului, marcat de un puternic progres științific iar Inochentie i-a imprimat coordonatele programului de afirmare a individualității Bisericii Române Unite și a drepturilor românilor din Ardeal.

În gândirea și în acțiunea lui Maior, valențele europene și autohtone se regăsesc într-un raport de echilibru, care, pe de o parte, explică anvergura programului său cultural și lipsa accentelor

radicale în ceea ce privește raportarea la tradiție, dar, pe de altă parte, reflectă convingeri profunde, întemeiate științific și religios. Filosofia și teologia însușite în inima Bisericii Catolice i-au conferit un orizont larg, de respirație europeană, care nu numai că nu a diminuat aspirațiile ce proveneau din conștiința sa identitară, românească și greco-catolică, dar le-a însuflețit și le-a susținut.

Anvergura intelectuală a lui Grigore Maior nu se epuizează, însă, în opera sa scrisă. Împrejurările istorice concrete, ne referim aici la dificultățile prin care trecea Unirea religioasă a românilor din Transilvania, exilul la Muncaci, susținuta sa activitatea misionară și implicarea sa în lupta politică pentru drepturile românilor, l-au împiedicat să lase posterității o operă scrisă mai bogată. Cu toate acestea, scrierile sale îl caracterizează ca pe un intelectual autentic din Secolul Luminilor, cu o mare capacitate speculativă, racordat la curentele înnoitoare ale timpului și atent la valorile autentice ale tradiției, iar cercetările actuale ne îndreptățesc să susținem influența sa determinantă asupra generației următoare de intelectuali blăjeni.

Dacă ar fi să facem o comparație între operele lui Grigore Maior și operele generației următoare de teologi din Biserica Greco-Catolică din Transilvania, în fond cu generația Școlii Ardelene, Grigore Maior pare a se situa pe o poziție de inferioritate. Opera unui Samuil Micu, de pildă, este mult mai bogată decât publicațiile întregii generații a lui Maior. Cu toate acestea, așa cum influența lui Inochentie Micu Klein a avut un caracter determinant asupra lui Grigore Maior, tot așa, acesta din urmă a marcat în mod decisiv gândirea Școlii Ardelene.

BIBLIOGRAFIA

I. IZVOARE

Izvoare inedite:

Archivio Segreto Vaticano, *Processus Consistoriale*, vol. 519 (Proc. Canonici. 1773. Fogarasiensis. Gregorius Major), 36 f.

Archivio Storico della Congregazione per l'Evangelizzazione dei Popoli o «de Propaganda Fide», *Fondo S. C. Collegio Urbano*, vol. VII.

Arhivele Statului. Direcția Județeană Sibiu, *Fond: Brukenthal, Q. 319*.

Izvoare edite:

a. Documentare

Acte referitoare la resignarea episcopului Gregoriu Maioru, în *Foaia bisericească și scolastică*, an. I, nr. 20-21, 1888.

Approbatæ Constitutiones Regni Transilvaniae et Partium Hungariae eidem Anexarum, ex Officina Nicolai Kis de Miszt – Tótfalu, Claudiopoli, 1696.

Ardelean, Ioan, *Gregoriii Maioru de Tusnad-Szavad, órecandu episcopu alu Romaniloru uniti din Transilvania si partiile adnexe*, în *Foaia bisericească și scolastică*, an. II, nr. 1-26, 8, 10, 15, 17, 1888.

Ardelean, Ioan, *Acte istorice. Gregoriu Gabriilu Maioru de Tusnad-Szarvad, ore-cându episcopu alu Româniloru uniți din Transilvania și părțile adnexe*, II, în *Foaia bisericească și scolastică*, an. II, nr. 8, 1889, pp. 114-115; an. II, nr. 10, 1889, p. 1.

Arhieraticonul lui Grigore Maior, Blaj 1777, studiu introductiv de Călin Daniel Pațulea și Florica Elisabeta Nuțiu, studiu filologico-lingvistic de Florica Elisabeta Nuțiu, prefață de PS. Dr. Virgil Bercea, Târgu-Mureș, Ed. University Press, 2007.

Bârlea, Octavian, *Ex historia romena: Ioannes Bob, Episcopus Fogarasiensis (1783-1830)*, Freiburg, 1951.

Cipariu, Timotei, *Acte și fragmente istorice-beserecesci*, Blasiu, Semin. Diecesanu, 1855.

Concilium Romanum in Sacrosanta Basilica Lateranensi celebrato anno universalis jubilaei MDCCXXV. A Benedico Papa XIII. Ord. Praedicatorum, nunc denuo recusum Regnante Sanctissimo D. N. Clemente XIII, Pontif. Max., apud Haeredes Joannis Laurentii Barbiellini, Romae, MDCCLXIV

Despre Biserica românilor din Transilvania. Documente externe (1744-1754), editori Laura Stanciu, Keith Hitchins și Daniel Dumitran, colaboratori Cristian Barta, Andreea Mârza, Mihai Săsăujan, Ernst Christoph Suttner și Attila Varga, Clui-Napoca, Ed. Mega, 2009.

Dini, Giuseppe, *Diario pieno e distinto del viaggio fatto a Vienna dal Sommo Pontefice Pio Papa Sesto*, Stamperia della Reverenda Camera Apostolica, Roma, MDCCLXXXII.

Enchiridion delle Encicliche, vol. I, seconda edizione bilingue ampliata, a cura di Erminio Lora e Rita Simionati, Bologna, Ed. Dehoniane, 1999.

Euhologhion sau Molitvelnic, cuprinzând Rânduiala Sf. Taine precum și alte slujbe și rugăciuni la toată trebuința credincioșilor, acum din nou revăzut și întregit și a patra oară tipărit cu litere străbune, cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Dr. Alexandru Nicolescu, Arhiepiscop și Mitropolit de Alba-Iulia și Făgăraș, Tipografia Seminarului Arhidiecezan, Blaj, 1940.

Floarea adevărului pentru pacea și dragostea de obște. Păstoriceasca poslanie sau dogmatica învățătură Besearecii Răsăritului, editor Meda-Diana Hotea, *Studiu istorico-teologic de Cristian Barta*, Cluj-Napoca, Ed. Argonaut, 2004.

Găzdaru, Dumitru, *Contribuție la relațiile lui Grigore Maior, Gheorghe Șincai și Petru Maior cu Roma*, Iași, H. Goldner, 1933.

Grigore Maior. Institutiones linguae Valachicae. Lexicon Compendiarium Latino-Valachicum, ediție, studiu introductiv, note și indice de Alin Mihai Gherman, cuvânt înainte de Iacob Mârza, vol. I-II, în colecția *Bibliotheca Universitatis Apulensis*, nr. V, Alba-Iulia, 2001.

Întrebări și răspunsuri despre Sfânta Unire, Blaj, 1780.

Lacko, Michael S. J., *Synodus episcoporum ritus byzantini catholicorum ex antiqua Hungaria Vindobonae a. 1773 celebrata*, în *Orientalia Christiana Analecta* 199, Pontificium Institutum Orientalium Studiorum, Roma, 1975.

Lettere del Pontefice Clemente XIV Ganganelli, nuova edizione riveduta da Romualdo Zotti, Tomo primo, Londra, 1829.

Migne, J.-P., *Patrologiae Cursus Completus sive Bibliotheca Universalis, Integra, Uniformis, Comoda, Oeconomica, omnium SS. Patrum, Doctorum Scriptorumque Ecclesiasticorum*, Tomus LIV: *S. Leonis Magni*, I, 1846.

Moldovanu, Joane, *Acte sinodali ale Baserecei romane de Alb'a Julia si Fagarasiu*, vol. I, Blasiu, 1869.

Nilles Nicolao, *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesie Orientalis in terris coronae S. Stephani*, vol. I-II, Oeniponte, Typis et sumptibus Feliciani Rauch., 1885.

Notizie per l'anno 1728, Roma, 1728.

Notizie per l'anno 1738, Roma, 1738.

Notizie per l'anno 1740, Roma, 1740.

Notizie per l'anno 1741, Roma, 1741.

Notizie per l'anno 1742, Roma, 1742.

Notizie per l'anno 1752, Roma, 1752.

Notizie per l'anno 1753, Roma, 1753.

Notizie per l'anno 1756, Roma, 1756.

Orologhion, ediția a cincea, Blaj, 1934.

Pall, Francisc, *Inochentie Micu Kleinde. Exilul la Roma 1745-1768*, vol. I: *Studiul „Exilul lui Inochentie Micu-Klein la Roma (1745-1768)”; vol. II/1: Documente inedite. Documentele 1-144; vol. II/2: Documente inedite. Documentele 145-343*, cuvânt înainte de ÎPS Lucian Mureșan, prefață de Pompiliu Teodor, ediție îngrijită și indice de Ladislav Gyénárt, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, Ed. Viața Creștină, 1997, vol. I – 283 pp., vol. II/1 – 401 pp., vol. II/2 – 386 pp.

Raccolta di Concordati su materie ecclesiastiche tra la Santa Sede e le autorità civili, il compilatore Sac. Angelo Mercati, Tipografia Poliglotta Vaticana, Roma, 1919.

Ratio atq. Institutio Studiorum, Romae, in Collegio Societatis Jesu, 1591.

Săsăujan, Mihai, *Habsburgii și Biserica Ortodoxă din Imperiul Austriac (1740-1761). Documente*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003.

Snagov, Dumitriu I., *România în Arhivele Romei (sec. XVIII)*, ediția a II-a, Cluj-Napoca, Ed. Clusium, 1999.

b). Alte izvoare

Alfonso Maria de Liquori, *Opere ascetiche. II. Del gran mezzo della preghiera e opuscoli affini*, testo critico, introduzione e note di Giuseppe Cacciatore, Roma, Edizioni di Storia e Letteratura, 1962.

Antoine, Gabriel, *Lectures chrétiennes par forme de méditations sur le grandes vérités de la foi*, Nancy, 1736.

Antoine, Gabriel, *Theologia moralis universa*, editor Filippo da Carbognano, Veneția, 1761.

Basilovits, Joannicio, *Brevis noticia Foundationis Theodori Koriathovits, olim Ducis de Munkacs, pro Religiosis Ruthenis Ordinis Sancti Basilici Magni, in Monte Csernek ad Munkacs, anno MCCCCLX factae, Pars prima*, Cassoviae, Typographia Ellingeriana, 1799.

Benkő, Josepho, *De comitiis transsilvanicis. Diaetae, sive rectius, Commitia transsilvanica, eorumque decreta, quae vulgo adpellantur articuli diaetalles*, Cibinii et Claudiopoli, Typis sumptibusque Martini Hochmeister, 1791.

Benkő, Josepho, *Transsilvania sive Magnus Transsilvaniae Principatus olim Dacia Mediteranea dictus*, Pars prior sive generalis, tom. I, editio secunda, Claudiopoli, Typis Lycei Regii, 1834.

Calepinus, Jacobi Facciolati, *Lexicon Latinum, variarum linguarum interpretatione adjecta, ad usum Seminarii Patavini*, opera et studio Johannis Baptistae Gallicciolli, editio novissima, Venetiis, 1778.

Cretineau-Joly, G., *Clemente XIV ed i gesuiti*, traduzione dal francese accresciuta d'importantissime annotazioni, Parma, 1847.

Fontanelle De, *Eloges des Academiciens avec l'histoire de l'Academie Royale des Sciences, avec un Discours préliminaire sur l'utilité des Mathématiques*, tom. I, Haye, 1740.

François, Jacquier, *Institutiones Philosophicae ad studia theologica potissimum accommodata*, tomus II, Venetia, 1787.

François, Jacquier, *Elementi di prospettiva secondo i principi di Taylor*, Roma, 1745.

François, Jacquier, *Eléments du calcul intégral*, Parma, 1768.

François, Jacquier, *Institutiones Philosophicae ad studia theologica potissimum accommodata*, Tomus I. Logica complectens, Venetiis, 1762.

François, Jacquier, *Institutiones Philosophicae ad studia theologica potissimum accommodata*, tomus IV, Venetiis, 1769.

François, Jacquier, *Parere e riflessioni sopra i danni della cuppola di San-Pietro*, Roma, 1743.

François, Jacquier - Seur Le, Thomas, *Isaaci Newtoni philosophiae naturalis principia mathematica, perpetuis commentariis illustrata*, vol. I-III, Geneva, 1739-1742.

François, Jacquier, *Tractato intorno alla sfera*, Parma, 1775.

Hamel Du, Joanne, *De consensu veteris et novae philosophiae*, Parisiis, 1768.

Lamindus, Pritanius (pseudonim al lui A. L. Muratori), *De ingeniorum moderatione in religionis negotio*, Paris, 1714.

Seur Le, Thomae, Jacquier Francisci, *Isaaci Newtoni philosophiae naturalis principia mathematica*, Oxonii, 1831.

Opere del Beato Maria de Liguori. Classe seconda: Opere morali. Istruzione e pratica per i confessori, vol. I, Torino, 1829.

Opere del P. Antonio Bresciani della Compagna di Gesù, vol. II, Roma, 1865.

Pápai, Páriz Ferenc, *Dictionarium Latino-Hungaricum*, apud Haeredes Samuelis Brewer, Leutschoviae, 1708.

Patuzzi, Giovanni Vincenzo, *Vita del Padre Daniello Concina dell'Ordine dei Predicatori, che serve di compimento alle celebri Lettere Teologico-morali*, Brescia, 1768.

Possevini, Antonii, S. J., *Bibliothecae Selectae qua agitur de ratione studiorum in Facultatibus*, tomus II, Romae, 1503.

Theologia moralis universa, a R.P. Patre Paulo-Gabriele Antoine primum concinnata, dein Notis et Appendicibus potissime ad Sacros Christianorum Ritus, et Ecclesiae Orientalis disciplinam spectantibus amplificata a R.P. Philippo de Carboneano; demum a

R.P. Bonaventura Staidel Min. Con. *Ad utilitatem Procchorum*, vol. II, Roma, 1779.

Theologia Speculativa et Dogmatica jussu et autoritate illustrissimi ac reverendissimi episcopi Petrocorensis ad usum sui Seminarii edita, vol. I, Paris, 1700.

Ticozzi, Stefano, *I Secoli della letteratura italiana dopo il suo risorgimento*, tom. II, Milano, 1833.

Toma din Aquino, *Summa Theologica*, I, trad. coordonată de Alexander Baumgarten, prefață de Adriano Oliva O.P., lămuriri preliminare de Alexander Baumgarten, Ed. Polirom, 2009.

Valvasense, Pietro, *Memorie per servire all'Istoria Letteraria*, tomo IV, ediția a doua, Venezia, 1754.

Volpi, Giuseppe, *Cronologia de' Vescovi Pestani ora detti di Capaccio*, ediția a doua, Napoli, 1752.

Wolff, Christian, *Philosophia prima sive Ontologia, methodo scientifica pertractata, qua omnis cognitionis humanae principia continentur*, Francofurti et Lipsiae, 1730.

Wolff, Christian, *Psychologia rationalis methodo scientifica pertractata, qua ea, quae de anima humana indubia experientiae fide innotescunt, per essentiam et naturam animae explicantur, et ad intimiorem naturae eiusque auctoris cognitionem profutura proponuntur*, Verona, 1737.

Wolff, Christian, *Theologia naturalis methodo scientifica pertractata. Pars prior: Integrum systema complectens, qua existentia et attributa Dei a posteriori demonstrantur*, Francofurti – Lipsiae, 1739.

II. Dicționare, enciclopedii, cataloage:

Abbagnano, Nicola, *Dizionario di filosofia*, Torino, Ed. Tea, 1993.

Ardeleanu, Ioan Senior, *Oameni din Sălaj. Momente din luptele naționale ale românilor ardeleni*, Zalău, Tipografia Luceafărul, 1938.

Bianu, I., – Hodoș, N., *Bibliografie românească veche (1508-1830)*, vol. II, București, 1910.

Biografia degli italiani illustri nelle scienze, lettere ed arti del secolo XVIII, e de' contemporanei, vol. VII, editor Emilio de Tipaldo, Venezia, 1840.

Bolognese, Serafino Mazzetti, *Repertorio di tutti i professori antichi e moderni della famosa Università, e del celebre Istituto delle Scienze di Bologna*, Bologna, 1847.

Catalogus librorum qui ex Typographio Sacrae Congregationis de Propaganda Fide variis linguis prodierunt et in eo adhuc asservantur, Romae, 1793.

Comșa, Nicolae - Seiceanu Teodor, *Dascălii Blajului 1754-1948*, Ed. Demiurg, București, 1994.

Diccionario Histórico de la Compania de Jesús, editori Charles E. O'Neill, Joaquín Ma. Domínguez, Institutum Historicum, S.I., Universidad Pontificia Comillas in Roma, Madrid, 2001.

Dizionario interdisciplinare di Scienza e Fede. Cultura Scientifica, Filosofia e Teologia, vol I, sub îngrijirea lui Giuseppe Tanzella – Nitti și Alberto Strenia, Roma, Urbaniana University Press și Ed. Città Nuova, 2004.

Dizionario Storico del Papato, vol. I: A-H, diretto da Philippe Levillain, traduzione di Francesco Saba Sardi, Milano, Ed. Bompiani, 1996.

Dizionario Storico del Papato, vol. II: I-Z, diretto da Philippe Levillain, traduzione di Francesco Saba Sardi, Milano, Ed. Bompiani, 1996.

Enciclopedie de Filozofie și Științe Umane, coord. de Marco Drago și Andrea Boroli, trad. din limba italiană realizată de L. Cosma, A. Dumitru, F. Frunză, R. Gâdei, C. M. Ionescu, M. Pop, H. Stănciulescu și S. Totu, București, Ed. All Educational, 2004.

Encycloedia of Rusyn History and Culture, eds. Paul Robert Magocsi and Ivan Pop, second edition, Toronto, University of Toronto Press, 2005.

Farquhar, Walter, *An Ecclesiastical Biography*, vol. IV, London, 1848.

Hinescu Ana - Hinescu Arcadie, *Oameni de ieri și de azi ai Blajului*, Blaj, Ed. Eventus, 1994.

Hugh, James Rose, *New General Biographical Dictionary*, vol. III, London, 1857.

Il grande libro dei Papi, vol. II, sotto la cura di Martin Greschat e Elio Gueriero, Cinisello Balsamo, Ed. San Paolo, 1994.

Index librorum prohibitorum SSmi D. N. Benedicti XIV Pontificis Maximi, Romae, 1758.

Kelly, John N. D., *Grande Dizionario Illustrato dei Papi*, traduzione di Antonella Riccio, presentazione di Murilio Guasco, Oxford University Press, 1989.

La Grande Encyclopédia, coord. M.M. Berthelot, H. Derenbourg, A. Girly, A. Glasson, D.L. Hahn, C.A. Laisant, M.H. Laurent, E. Levasseur, H. Marion, E. Müntz și A. Waltz, vol. 21, Ed. H. Lamirault et Cie.

Lexikon für Theologie und Kirche, vol. VI, editori Joseph Höfer și Karl Rahner, Freiburg, Ed. Herder, 1961.

Librorum catalogus qui ex Typographio Sac. Congregationis de Propaganda Fide variis linguis prodierunt et in eo adhuc asservantur, Romae, 1756.

Mondin, Battista, *Dizionario Enciclopedico di Filosofia, Teologia e Morale*, Milano, Ed. Massimo, 1989.

Moroni, Romano Gaetano, *Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica*, vol. XXXI, Venezia, 1845.

Nuovo Dizionario di Teologia Morale, ediția a doua, coord. de F. Compagnoni, G. Piana și S. Privitera, Cinisello Balsamo (Milano), Ed. Paoline, 1990.

Păcurariu, Mircea, *Dicționarul Teologilor Români*, ediția a doua revăzută și întregită, București, Ed. Enciclopedică, 2002, pp. 262-263.

Rațiu, Ioan, *Dascălii noștri. Scurte notițe din viața și activitatea lor literară (1754-1848)*, Blaj, Tipografia Seminarului Arhidiecezan, 1907.

Vincent, Benjamin, *A Dictionary of Biography – Past and Present – Containing the Chief Events in the Lives of Eminent Persons of all Ages and Nations. Preceded by the Biographies and Genealogies of the Chief Representatives of the Royal Houses of the World*, Librarian of the Royal Institution of Great Britain, 1974.

III. Lucrări, studii, articole:

Alberti, Fedele, *Storia di Bieda, città antichissima della Toscana*, Roma, 1822.

Albu, Nicolae, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Blaj, Tipografia Lumina, 1944.

Alvarez, Manuel, *De Institutione Grammatica. Libri tres*, Olyssippone, 1572.

Andea, Susana – Andea, Avram, *Transilvania. Ierarhi și monahi*, Cluj-Napoca, Ed. Napoca Star, 2008.

Antonelli, Ioan, *Breviaru istoric al școlilor din Blaj*, în *Programa gimnaziului superior, preparandiei, normei și școlii populare de fete pe anul școlar 1876/7*, Blaj, Tipografia Seminarului, 1877.

Ardeleanu, Ioan, *Istoria Diecesei Romane Greco-Catolice a Oradiei Mari. Partea I. Scurtă privire asupra fazelor credinței creștine la Romani dela creștinarea lor până la începutul secolului XVIII*, Gherla, 1883.

Bacon, Francis, *La grande instauratione. Parte secunda: Nuovo Organo*, I, 100, ediție critică cu text latin-italian, trad., intr. și note de Michele Marchetto, Milano, Ed. Bampiani, 2002.

Bacon, Francis, *Nuovo Organo*, text latin-italian, intr., trad. și note de Michele Marchetto, Milano, Ed. Bonpiani, 2002.

Bangert, V. William S.J., *Istoria iezuiților*, trad. Marius Taloș S.J., cuvânt înainte de Olivo Bosa S.J., Iași, Ed. Ars Longa, 2001.

Barta, Cristian, *Tradiție și Dogmă. Percepția dogmatică a Unirii cu Roma în operele teologilor greco-catolici (secolele XVIII-XIX)*, Blaj, Buna Vestire, 2003.

Barta, Cristian, *Conceptul de toleranță religioasă și metodologia Unirii în viziunea episcopului Grigore Maior*, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica. Număr special. Geneza și semnificațiile ideii de toleranță religioasă în Principatul Transilvaniei (secolele XVI-XVIII). Lucrările Conferinței științifice internaționale organizate la Alba Iulia, 8-9 iulie 2010*, 2010, pp. 181-189.

Barta, Cristian, *Figura lui Grigore Maior în viziunea lui Samuil Micu*, în *Școala Ardeleană IV*, Episcop Vasile Aftenie, editor Ioan Chindriș, Ciprian Ghișa, 2010, pp. 90-98.

Bălan, Ioan, *Limba cărților bisericești. Studiu istoric și liturgic*, Blaj, 1914.

Bărbulescu, Mihai – Deletant, Dennis – Hitchens, Keith – Papacostea, Șerban – Teodor, Pompiliu, *Istoria României*, București, Ed. Corint, 2002.

Bârlea, Octavian, *Unirea Românilor (1697-1701) în Îndreptar*, an. XIII, nr. 49-50, iulie-decembrie 1990.

Bârlea, Octavian, *Biserica Română Unită și ecumenismul Corifeilor Renașterii culturale în Perspective*, nr. 3-4, an V, München, 1983.

Bârlea, Octavian, *Metropolia Bisericii Române Unite proclamată în 1855 la Blaj*, în *Perspective*, nr. 37-38/X, München, iulie-decembrie 1987.

Berstein, Serge – Milza, Pierre, *Istoria Europei. Vol. III: State și identități europene (secolul XIV - 1815)*, trad. Monica Timu, editor Doina Barcan Sterpu, Iași, Ed. Institutul European, 1998.

Bevilacqua, Mario – Nolli, Giambattista, *Roma nel secolo dei lumi*, Roma, 1998.

Bihlmeyer, Karl – Tuechle, Hermann, *Storia della Chiesa. Vol. IV: Epoca Moderna*, ottava edizione italiana a cura di Iginio Roger, Brescia, Ed. Morcelliana, 1988.

Blaga, Lucian, *Gândirea românească din Transilvania în sec. al XVIII-lea*, ediție coordonată de Blaga Dorli, București, Ed. Minerva, 1995.

Bodogae, Teodor, *Dimensiunea spiritual-religioasă a Bucoavnei de la 1699*, în *Bucoavna de la Bălgrad 1699*, Episcopia Ortodoxă Română, Alba-Iulia, 1989.

Boros, Ioan, *I. Ioaniciu Endrödi (1765-1775) călugăr basilitan apostat de la mănăstirea Sf. Treime din Blaj*, în *Cultura Creștină*, X, nr. 7-9, 1921. pp. 230-233.

Borsi, Stefano, *Roma di Benedetto XIV: la pianta di Giovan Battista Nolli*, Roma, Officina, 1993.

Bota, M. Ioan, *Istoria Bisericii Universale și a Bisericii Românești de la origini până astăzi*, ediția a II-a, Cluj-Napoca, Ed. Viața Creștină, 2003.

Botond, Gudor Kund, *Istoricul Bod Péter (1712-1769)*, prefață de Iacob Mârza, Cluj-Napoca, Ed. Mega, 2008.

Bozac, Ileana – Pavel, Teodor, *Călătoria împăratului Iosif al II-lea în Transilvania la 1773 / Die Reise Kaiser Josephs II. Durch Siebenbürgen im Jahre 1773*, Band I, ediția a II-a, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2007.

Brânzeu, Nicolae, *Școalele din Blaj. Studiu istoric*, Sibiu, 1898. Noi am folosit ediția îngrijită de Ioan Popa, cu o addenda de Ion Buzași, Blaj, Ed. Astra, Despărțământul *Timotei Cipariu*, 2000.

Brown, Colin, *Filozofia și credința creștină*, trad. Daniel Tomuleț, Oradea, Ed. Cartea Creștină, 2000.

Brusanowski, Paul, *Pagini din istoria bisericească a Sibiului medieval*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007.

Bunea, Augustin, *Din Istoria Românilor. Episcopul Ioan Inocențiu Klein (1728-1751)*, Blaș, Tipografia Seminarului Arhidiecezan, 1900.

Bunea, Augustin, *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisiu Novacovici sau Istoria Românilor Transilvăneni de la 1751 la 1764*, Blaj, Tipografia Seminarului Arhidiecezan, 1902.

Bunea, Augustin, *Istorie scurtă a Bisericii Române Unite cu Roma în Șematismul veneratului cler al Arhidiecesei Metropolitane Greco-Catolice Române de Alba-Iulia și Făgăraș, pre anul Domnului 1900*, Blaj, Tipografia Seminarului Arhidiecezan, 1900.

Bunea, Augustin, *Vechile Episcopii românescii a Vadului, Geoagiului, Silvașului și Bălgradului*, Blaj, Tipografia Seminarului Arhidiecezan, 1902.

Câmpean, Viorel, *Grigore Maior. Portretul unui intelectual român din secolul XVIII*, în *Informația Zilei*, Satu Mare, 2010.

Câmpeanu, C., *Considerații bibliografice asupra operelor lui Samuil Clain privitoare la istoria românilor*, în *Anuarul Institutului de Istorie*, Cluj-Napoca, IV, 1961, pp. 75-107.

Câmpeanu, Remus, *Intelectualitatea română din Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1999.

Câmpeanu, Remus, *Un efect spectaculos al Unirii religioase: integrarea elitelor românești în sistemul catolic de învățământ*, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, an. II, nr. 6, pp. 127-140.

Câmpeanu, Remus, Varga Attila, Dörner Anton, *În pragul Europei. Instituțiile transilvane în Epoca Prereformistă*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2008.

Cantu, Cesare, *Gli eretici d'Italia. Discorsi storici*, vol. III, Torino, 1868.

Capros, Carol – Popan, Flaviu, *Biserica Română Unită, 250 de ani de istorie*, Cluj-Napoca, 1998.

Chindriș, Ioan, *Cultură și societate în contextul Școlii Ardelene*, Cluj-Napoca, Ed. Cartimpex, 2001.

Chindriș, Ioan, *Biblioteca lui Inochentie Micu-Klein*, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca*, an. XXXIV, Cluj-Napoca, 1995, pp. 347-373.

Chindriș, Ioan, *Grigore Maior în texte antologice*, în volumul *Școala Ardeleană*, IV, coordonat de Ioan Chindriș și Ciprian Ghișa, Oradea, Ed. Episcop Vasile Aftenie, 2010, pp. 15-79.

Chindriș, Ioan, Iacob Niculina, *Petru Pavel Aron*, Blaj, Ed. Astra, 2007.

Chindriș, Ioan, *Necrologul lui Grigore Maior*, în vol. *Transilvanica*, Cluj-Napoca, Ed. Cartimpex, 2003, pp. 654-657.

Chiorean, Ioan, *Rolul instituțiilor de învățământ superior din Roma în formarea elitei intelectualității din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, în *Interferențe istorice și culturale româno-europene*, coordonator Grigore Ploșteanu, Târgu-Mureș, 1996, pp. 49-56.

Clima, Helmut, *Guvernatorii Transilvaniei 1774-1867*, Universitatea “Regele Ferdinand I” Cluj-Sibiu, Biblioteca Institutului de Istorie Națională, Sibiu, 1943.

Cutschera, Rolf, *Guvernatorii Transilvaniei 1691-1774*, Universitatea “Regele Ferdinand I” Cluj-Sibiu, Biblioteca Institutului de Istorie Națională, Sibiu, 1943.

Descartes, René, *Principiile filosofiei*, trad., studiu introductiv și notă biografică de Ioan Deac, București, Ed. Iri, 2000.

Dumitran, Daniel, *Un timp al reformelor. Biserica Greco-Catolică din Transilvania sub conducerea episcopului Ioan Bob (1782-1830)*, București, Ed. Scriptorium, 2005.

Dumitran, Daniel, *Libertates vs. Tolerantia. Dezbaterile privind reglementarea politicii de toleranță în Transilvania (1781-1782)*, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica. Număr special. Geneza și semnificațiile ideii de toleranță religioasă în*

Principatul Transilvaniei (secolele XVI-XVIII). Lucrările Conferinței științifice internaționale organizate la Alba Iulia, 8-9 iulie 2010, 2010, pp. 207-226.

Dumitran, Ana – Botond, Gudor – Dănilă, Nicolae, *Relații interconfesionale româno-maghiare în Transilvania (mijlocul secolului XVI – primele decenii ale secolului XVIII)*, în *Biblioteca Musei Apulensis XIII*, Alba-Iulia, 2000.

Fărcaș, Sidonia Puiu, *Contribuții la istoricul Bibliotecii Centrale din Blaj. Concepții și principii de organizare până la 1860*, în *Biblioteca și cercetarea*, IX, Cluj-Napoca, 1985.

Fiorani, Luigi, *Il Concilio Romano del 1725*, Biblioteca di Storia Sociale 7, Edizioni di Storia e Letteratura, Roma, 1978.

Georgescu ,Ioan, *Istoria bisericei creștine universale, cu deosebită privire la istoria bisericei românești unite cu Roma*, Blaj, 1921.

Georgescu ,Ioan, *Tipografia Seminarului din Blaj*, în *Boabe de grâu*, V, 1934.

Gherman, Alin Mihai, *Despre Dicționarul și Gramatica lui Grigore Maior*, în *Cercetări de Lingvistică*, an. XXXIV, 1989, nr. 1, pp. 5-9.

Gherman, Alin Mihai, *Literatură română din Transilvania între preiluminism și preromantism*, Cluj-Napoca, Ed. Casa Cărții de Știință, 2004.

Gherman, Mihai, *Studiu introductiv, la Grigore Maior. Institutiones linguae Valachicae. Lexicon Compendiarium Latino-Valachicum*, vol. I-II, Bibliotheca Universitatis Apulensis, nr. V, Alba-Iulia, 2001, an. XXXVI, 692 pp.

Ghibu, Onisifor, *Din istoria literaturii didactice românești*, București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1975.

Ghișa, Ciprian, *Biserica Greco-Catolică din Transilvania (1700-1850). Elaborarea discursului identitar*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeana, 2006.

Ghitta, Ovidiu, *Nașterea unei Biserici*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2001.

Ghitta, Ovidiu, *Bishop Manuel Olsavszky and the Unrest in the Romanian Uniate Church of Transylvania (the Fifth Decade of the 18th Century)*, în *Annales Universitatis Apulensis*, Series Historica, an. II, nr. 11, 2007, pp. 180-195.

Ghitta, Ovidiu, *O relatare a lui Grigore Maior către Comitele Antal Károlyi: întâlnirea cu Iosif al II-lea*, în vol. *Călător prin istorie Omagiu profesorului Liviu Maior la împlinirea vârstei de 70 de ani*, coordonatori Ioan Aurel Pop, Ioan Bolovan, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2010, p. 53-59.

Ghitta, Ovidiu, *Episcopul Grigore Maior și biserica din Sărăuad*, în *Identitate și alteritate 5. Studii de istorie politică și culturală*, editori C. Bărbulescu, I. Bonda, C. Cârja, I. Cârja și A. V. Sima, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2011, pp. 45-53.

Giuntella, Vittorio Emanuele, *Roma nel Settecento*, Istituto di Studi Romani, Roma, 1938.

Gorun, Gheorghe, *Contribuții la biografia și activitatea episcopului Ignatie Darabant*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historica*, an. XXXVI, nr. 1-2, 1991, pp. 45-56.

Goția, Anton, *Continuitate și modernizare de la Petru Pavel Aron la Timotei Cipariu. Studiu lingvistic și istorico-liturgic*, Cluj-Napoca, Ed. Napoca Star, 2006.

Grama, V. Alexandru, *Istoria Bisericii Romanesci Unite cu Roma. Începuturile creștinismului până în zilele noastre*, Blaj, 1884.

Greco, Gaetano, *Benedetto XIX. Un canone per la Chiesa*, Roma, Salerno Editrice, 2011.

Gross, Hanns, *Rome in the Age of Enlightenment*, Cambridge University Press, 1990.

Günthör, Anselm, *Chiamata e risposta. Una nuova teologia morale*, vol. I, trad. din germană de Edouardo Martinelli, ediția a șaptea îngrijită de Piergiorgio Beretta, Roma, Ed. San Paolo, 1994.

Hertling, Ludwig, *Istoria Bisericii*, trad. de E. Dumea, Iași, Ed. Ars Longa, 2001.

Hitchins, Keith, *Conștiința națională și acțiunea politică la românii din Transilvania, 1700-1868*, vol. I, Cluj, Ed. Dacia, 1987.

Hitchins, Keith, *Clerul român din Transilvania înainte de Unirea cu Roma*, în volumul *300 de ani de la unirea Bisericii românești din Transilvania cu Biserica Romei*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, pp. 51-68.

Hurmuzaki, Eudoxiu, *Fragmente din istoria românilor*, tom. II, București, 1900, pp. 246-247.

Iorga, Nicolae, *Istoria învățământului românesc*, București, Ed. Casei Școalelor, 1928.

Iorga, Nicolae, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821)*, Vol. II, ediție îngrijită de Barbu Theodorescu, București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1969.

Istoria României. Compendiu, coord. Ioan Aurel Pop și Ioan Bolovan, Accademia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2007.

Istoria Românilor, vol. VI: *Românii între Europa clasică și Europa luminilor (1711-1821)*, coord. Paul Cernăvodeanu și Nicolae Edroiu, București, Ed. Enciclopedică, 2002.

Istoria Transilvaniei. Vol. II (de la 1541 până la 1711), coord. de Ioan Aurel Pop, Thomas Năgler și Magyari András, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2007.

Istoria Transilvaniei. Vol. III: de la 1711 până la 1719, coord. de Ioan Aurel Pop, Thomas Năgler și Magyari András, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2008.

În pragul Europei. Instituțiile transilvane în Epoca Prereformistă, coord. Remus Câmpeanu, Attila Varga, Anton Dörner, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2008.

În spiritul Europei moderne. Administrația și profesiunile din Transilvania în perioada reformismului terezian și iosefin, coord. Remus Câmpeanu, Anca Câmpian, Attila Varga, Greta Monica Miron, Mirela Popa Andrei, Dörner, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009.

Engel, Károly, *Din tezaurele bibliotecii noastre: tezele disputei publice filozofice susținută de Grigore Maior la Colegiul de Propaganda Fide în 1743*, în *Biblioteca și cercetarea*, III, 1979, pp. 146 – 187.

Köllö, Károly, *Tezele disputei filosofice publice susținute de Grigore Maior la Colegiul de Propaganda Fide în 1743*, în *Confluente literare. Studii de literatură comparată româno-maghiară*, București, Ed. Kriterion, 1993, pp. 24-44.

Klein, Micu Inochentie, *Carte de înțelepciune latină. Illustrium poetarum flores*, editori Florea Firan și Bogdan Hâncu, studiu introductiv de Florea Firan, traducere, note și aparat critic de Bogdan Hâncu, București, Ed. Științifică, 1992.

Le sfide della Modernità (1750-1840), îngrijit de Bernard Plongeron, ediție italiană îngrijită de Bruna Bocchini Camaiani, în colecția *Storia del cristianesimo*, cordonată de Jean-Marie Mayeur, Charles e Luce Pietri, André Vasquez și Marc Vernard, vol. 10, trad. de Claudio Massi, Roma, Ed. Borla, 2004.

Lechințan, Vasile, *Oficiali de stat români din Transilvania (1368-1918)*, Cluj-Napoca, Ed. Argonaut, 2003.

Leflon, Jean, *Storia della Chiesa. Vol. XX/1. La crisi rivoluzionaria (1789-1815)*, seconda edizione italiana a cura di Giuseppe Zaccaria, Torino, Ed. SAIE, 1971.

Leibniz, Gottfried Wilhelm, *Eseuri de Teodicee*, trad. de Diana Morărașu și Ingrid Ilinca, ediție și studiu intr. de Nicolae Râmbu, Iași, Ed. Polirom, 1997.

Leibniz, Gottfried Wilhelm, *Principi della filosofia o Monadologia*, introducere, traducere, note și aparat critic de Salvatore Cariati, Ed. Bompiani, 2001.

Leibniz, Gottfried Wilhelm, *Scrieri filosofice*, traducere, studiu introductiv și note de Adrian Niță, București, Ed. Bic All, 2001.

Lombardi, Antonio, *Storia della Letteratura Italiana nel secolo XVIII*, Modena, 1827.

Lonchamp, Jean-Pierre, *Știință și credință*, în colecția *Noua reprezentare a lumii*, cordonată de Magda Stavinschi, București, Ed. XXI: Eonul dogmatic, 2003.

Lungu, Ion, *Școala Ardeleană. Mișcare ideologică națională iluministă*, București, Ed. Minerva, 1978.

Lupeanu, Alexandru, *Biblioteca Centrală din Blaj*, București, 1933.

Lupeanu, Alexandru, *Evocări din viața Blajului*, Blaj, 1937.

Lupeanu, Alexandru, *Xilografii care au lucrat în tiparnița cea veche de la Blaj*, în *Almanahul graficeii române*, Craiova, 1931.

Lupeanu, Alexandru, *Xilografii de la Blaj. 1750-1800*, Blaj, 1929.

Lupu, Nicolae, *Considerații asupra demisiei episcopului Grigore Maior*, în *Blajul*, an. I, 1/1934, pp. 24-32.

Magdău, Petre, *Tipografia de la Blaj (1850-1918). Contribuții documentare*, editori Petre Magdău, Ioana Bonda, Cecilia

Cârja, Ciprian Ghișa, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2010.

Maier, Petru, *Istoria Bisericii Românilor*, vol. I, ediția și studiu introductiv de Ioan Chindriș, București, Ed. Viitorul Românesc, 1995.

Mălinaș, Ioan Marin, *Situația învățământului bisericesc al românilor din Transilvania și Bucovina 1740-1792*, Oradea, Ed. Mihai Eminescu, 1994.

Mălinaș, Ioan Marin, *Florilegium studiorum. Studii de istorie bisericească a românilor*, Oradea, Ed. Imprimeriei de Vest, 2002.

Mamiani, Maurizio, *Introduzione a Newton*, ediția a III-ea, Milano, Ed. Laterza, 2002.

Manciulea, Ștefan, *Aici e pământul sfânt al Blajului*, ediție și prefață de Ion Buzuși și Ioan Mitrofan, Blaj, Ed. Buna Vestire, 2003.

Manciulea, Ștefan, *Istoria Blajului. Monografie istorică și culturală*, ediție îngrijită și prefață de Mircea Popa, Blaj, Ed. Astra, 2001.

Manciulea, Ștefan, *Țipăii Blajului*, I-II, în *Cultura Creștină*, an. XXII, nr. 1-3, 4-6, 1942, pp. 53-66, 195-216.

Marton, József, *Formația clerului greco-catolic în școlile catolice (sec. XVIII)*, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, an. XI, nr. 10, 2006, pp. 143-147.

Mârza, Eva – Rus, Anton, *Bibliografia cărților blăjene de la începuturile Tipografiei până la anul 1948*, Blaj, Ed. Buna Vestire, 2004.

Mârza, Eva, *Tipografia de la Alba Iulia 1577-1702*, Sibiu, Ed. Imago, 1988.

Mârza, Iacob, *Actele fundamentale ale școlilor Blajului: sugestii pentru o cercetare semantică*, în *Tentația istoricului. În memoria Profesorului Pompiliu Teodor*, volum coordonat de Nicolae Bocșan, Ovidiu Ghitta, Doru Radosav, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003, pp. 613-627.

Mârza, Iacob, *Actele fundamentale ale școlilor de la Blaj. Oportunitatea unei reeditări*, în *Apulum*, an. XXXIV, 1997, pp. 317-334;

Mârza, Iacob, *Activism și opțiune culturală în secolul XVIII: Ioan Iacob Aron*, în *Apulum*, an. XXV, 1989.

Mârza, Iacob, *Biserică, politică și cultură la episcopul Ioan Giurgiu Patachi (1681-1727)*, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 11/II, 2007, pp. 48-67.

Mârza, Iacob, *Conceptele-cheie „Biserică” și „Unire” în actele fundamentale ale școlilor de la Blaj (1754)*, în *Annales Universitatis Apulensis Series Historica*, Număr Special: *Schimbară de paradigmă din istoria ecleziastică și cea laică în Transilvania secolului al XVIII-lea* (Lucrările Conferinței științifice organizate la Alba Iulia, în 15-16 octombrie 2009), Alba Iulia, 2009, pp. 187-193.

Mârza, Iacob, *Etape și momente din istoria învățământului din Transilvania (sec. XVIII-XIX)*, Sibiu, Ed. Imago, 2002.

Mârza, Iacob, *Școală și națiune. Școlile din Blaj în epoca renașterii naționale*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1987.

Mazzoleni, Alessandro, *Via di Monsignor Francesco Bianchini Veronese*, Verona, 1735.

Memoires pour l'Histoire des Sciences et des beaux Arts, l'Imprimerie de S.A.S. a Trevoux, 1706.

Micu, Samuil, *Istoria românilor*, vol. II, ediție princeps după manuscris de Ioan Chindriș, București, Ed. Viitorul Românesc, 1995.

Micu, Samuil, *Scrieri filosofice*, ediție critică îngrijită de Pompiliu Teodor și Dumitru Ghișe, București, Ed. Științifică, 1966.

Micu, Samuil, *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, sub îngrijirea lui Cornel Câmpeanu, București, Ed. Științifică, 1963.

Middleton, W. E. Knowles, *Science in Rome, 1675–1700, and the Accademia Fisicomatematica of Giovanni Giustino Ciampini*, în *The British Journal for the History of Science*, nr. 8, 1975, pp. 138-154.

Mircea, Gabriela – Mircea, Ioan, *Mărturii documentare privind viața și activitatea la Blaj și Cluj, în anii 1760-1763, a călugărului și tipografului Ioanichie Endredi*, în vol. *Spiritualitate transilvană și istorie europeană*, editori Iacob Mârza și Ana Dumitran, în colecția Muzeului Național al Unirii, *Bibliotheca Musei Apulensis*, Alba Iulia, 1999, pp. 198-213.

Mircea, Gabriela, *Tipografia din Blaj în anii 1747-1830*, prefață de Iacob Mârza, postfață de Gabriel T. Rustoiu, Alba Iulia, Ed. Altip, 2008.

Mircea, Ioan, *Tipărituri apărute la Blaj în primii 25 de ani de activitate a Tipografiei (1747-1771), relevate de un document de epocă*, în *Apulum*, XX/1982, pp. 207-213.

Miron, Greta, *Biserica Greco-Catolică din Comitatul Cluj în secolul al XVIII-lea*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2007.

Miron, Greta, *Biserica Greco-Catolică din Transilvania. Cler și enoriași (1697-1782)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2004.

Miron, Greta, *Un episod din viața lui Grigore Maior – penitența la Muncaci*, în volumul *Identități confesionale în Europa Central-Orientală (secolele XVII-XXI)*, coord. Nicolae Bocșan, Ana Victoria Sima și Ion Cârja, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009.

Mondin, Battista, *Storia della Filosofia Medievale*, Pontificia Università Urbaniana, Roma, 1991.

Muscă, Vasile, *Leibniz, filosof al Europei Baroce*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 2001.

Naples in Eighteenth Century: The Birth and Death of a Nation State, editor Girolamo Imbruglia, Cambridge University Press, 2000.

Noica, Constantin, *Concepte deschise în istoria filosofiei la Descartes, Leibniz și Kant*, Editura Humanitas, București, 1995.

Omagiu Școlilor Blajului, editat de Centrul Cultural Jacques Maritain, Blaj, 2004.

Oppenheim, Walter, *Habsburgii și Hohenzollernii 1713 – 1786*, trad. de Roxana Aura Duma, București, Ed. BIC ALL, 2001.

Pâclișanu, Zenovie, *Istoria Bisericii Române Unite, Partea I-a, 1697-1751*, ediția a II-a în *Perspective*, nr. 65-68, an. XVII, München, 1995.

Pâclișanu, Zenovie, *Istoria Bisericii Române Unite. Partea a II-a, 1752-1783*, în «*Perspective*», nr. 53-60, München, an. XIV-XVI, 1993.

Pâclișanu, Zenovie, *Tipografia din Blaj*, în *Boabe de grâu*, V, 2, 1934, pp. 105-108.

Pâclișanu, Zenovie, *Relatio Rumenorum e terris coronae Sancti Stephani ad Reformationem saec[ul]is XVI et XVII / Legătura românilor de pe pământurile coroanei Sf[ântului] Ștefan cu Reforma*

în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, Viena, 1912, ediție îngrijită de Andreea Mârza și Iacob Mârza, Sibiu, Editura Techno Media, 2010.

Pall, Francisc, *Inochetie Micu Klein. Exilul la Roma 1745-1768*, vol. I, cuvânt înainte de IPS Lucian Mureșan, prefață de Pompiliu Teodor, ediție îngrijită de Ladislau Gyémánt, Centrul de Studii Transilvane – Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, Ed. Viața Creștină, 1997.

Pall, Francisc, *Știri noi despre primii studenți trimiși de la Blaj la Roma*, în *Apulum*, XVII, 1979, pp. 23-41.

Pastor, Ludwig Freiherr von, *The History of the Popes, from the close of the Middle Ages. Vol. XXXV. Benedict XIV (1740-1758)*, translated by E. F. Peeler, London, Rutledge and Kegan Paul LTD, 1949.

Pastor, Ludwig Freiherr von, *The History of the Popes, from the close of the Middle Ages. Vol. XXXVI. Benedict XIV (1740-1758). Clement XIII (1758-1769)*, translated by E. F. Peeler, London, Rutledge and Kegan Paul LTD, 1950.

Pastor, Ludwig Freiherr von, *The History of the Popes, from the close of the Middle Ages. Vol. XXXVIII. Clement XIV (1769-1774)*, translated by E. F. Peeler, London, Rutledge and Kegan Paul LTD, 1951.

Pastor, Ludwig Freiherr von, *The History of the Popes, from the close of the Middle Ages. Vol. XXXIX. Pius VI (1775-1799)*, translated by E. F. Peeler, London, Rutledge and Kegan Paul LTD, 1952.

Pastor, Ludwig Freiherr von, *The History of the Popes, from the close of the Middle Ages. Vol. XL. Pius VI (1775-1799)*, translated by E. F. Peeler, London, Rutledge and Kegan Paul LTD, 1953.

Pervain, Elena, *Un proiect de dicționar din 1759*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Series Philologia*, an. X, 1/1965, pp. 128-130.

Pezone, Maria Gabriela, *Carlo Buratti. Architettura Tardo Barocca tra Roma e Napoli*, Firenze, Ed. Alinea, 2008.

Piaia, Gregorio, *The Histories of Philosophy in France in the Age of Descartes*, în volumul *Models of the History of Philosophy*, vol. II, editori Gregorio Piaia și Giovanni Santinello, London, Ed. Springer, 2011, pp. 21-29.

Poenaru, Daniela, *Contribuții la bibliografia românească veche*, Muzeul Județean Dâmbovița, Târgoviște, 1973.

Popovici, D., *La littérature roumaine a l'Époque des Lumières*, Sibiu, Centrul de Studii și Cercetări privitoare la Transilvania, 1945.

Préclin E., – Jarry E., *Storia della Chiesa: Le lotte politiche e dottrinali nei secoli XVII e XVIII*, Vol. XIX/2, edizione italiana a cura di L. Mezzadri, trad. di L. Mezzadri, Torino, Ed. SAIE, 1985.

Prodan, David, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, ediție nouă cu adăugiri și precizări, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1984.

Protopopescu, Lucia, *Contribuții la istoria învățământului din Transilvania: 1774-1805*, București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1966.

Prunduș, Silvestru Augustin – Clemente, Plaiianu, *Catholicism și ortodoxie românească. Scurt istoric al Bisericii Române Unite*, Cluj-Napoca, Ed. Viața Creștină, 1994.

Pompiliu, Teodor, *Sub semnul luminilor. Samuil Micu*, Cluj-Napoca, Ed. Presa Universitară Clujeană, 2000.

Radu, Iacob, *Istoria diezezei române unite a Orăzii Mari. Scrisă cu ocazia aniversării de 150 de ani de la înființarea aceleia*, Oradea, 1932.

Rațiu, Basiliu, *Istoria bisericească pentru folosul tinerimei române teologico-scolastice*, Blaj, Tipografia Seminarului, 1854.

Raybaud, L. P., *Papauté et pouvoir temporel sous les pontificats de Clément XII et Benoi XIV 1730-1758*, Paris, Librairie Philosophique J. Vrin, 1963.

Reale, Giovanni - Antiseri, Dario, *Il pensiero occidentale dalle origini ad oggi*, ediția a XVI-a, Vol. II, Brescia, Ed. La Scuola, 1992.

Renazzi, Filippo Maria, *Storia dell'Università degli Studi di Roma, detta comunemente la Sapienza, che contiene anche Un Saggio Storico della Letteratura Romana dal principio del secolo XIII sino al declinare del secolo XVIII*, vol. II, Roma, 1805.

Rosa, Mario, *Settecento religioso. Politica della Ragione e religione del cuore*, Venezia, Marsilio Editori, 1999.

Rosa, Mario, *The Catholic Aufklärung in Italy*, în *A Companion to the Catholic Enlightenment in Europe*, editori Ulrich

L. Lehner and Michael Printy, Leiden, Brill Academic Publishers, 2010, pp. 224-229.

Rubin, Aaron, Luzzatto Samuel David, *Prolegomena to a grammar of the Hebrew language*, Piscataway, Gorgias Press, 2005.

Rus, Vasile, *Misionarii iezuiți în Transilvania, Banat și Partium (1579-1715). Vol. I: Tablouri istorice și spirituale*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007.

Salamon, Josephus, *De statu ecclesiae evangelico-reformatae in Transilvania commentatio theologico historica*, Claudiopoli, Typis Collegii ev. Reform. Claudiopolitani, 1840.

Sacrae Congregationis de Propaganda Fide memoria rerum: 350 anni a servizio delle missioni: 1622-1972. Cura et Studio J. Metzler edita, vol. II, 1700-1815, Rom, Freiburg, Wien, ed. Herder, 1973.

Săsăujan, Mihai, *Politica bisericească a Curții din Viena în Transilvania (1740-1761)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002.

Sigmirean, Cornel, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000.

Stanciu, Laura, *Despre efectele politicii reformismului terezian. Pionierii Blajului la studii, în Roma (1736-1754)*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, teologia Catholica*, an. LIV, nr. 2, 2009, pp. 159-176.

Stanciu, Laura, *Între Răsărit și Apus. Secvențe din istoria Bisericii românilor ardeleni (prima jumătate a sec. al 18-lea)*, Cluj-Napoca, Ed. Argonaut, 2008.

Stănea, Carmen, *Lucrarea de doctorat Literatura didactică românească din Transilvania (1699-1867): Manuale pentru școlile primare*, coordonată de prof. univ. dr. Eva Mârza, Universitatea 1 Decembrie 1918, Alba Iulia, 2009.

Stella, Pietro, *Il giansenismo in Italia. Vol. I. I preludi tra Seicento e primo Settecento. Vol. II. Il movimento giansenista e la produzione libraria. Vol. III. Crisi finale e transizioni*, Roma, Edizioni di Storia e Letteratura, 2007.

Storia della teologia, vol. 3, sub îngrijirea lui Rino Fisichella, Bologna, Ed. Dehoniane, 1996.

Storia Letteraria d'Italia, Venezia, 1753.

Storia della Chiesa. Vol. VII. La Chiesa nell'Epoca dell'assolutismo e dell'illuminismo, diretta da Hubert Jedin, prefazione all'edizione italiana Massimo Marcocchi, trad. G. Butterini, G. Poletti, E. Segnana, C. Vivaldelli, aggiornamento bibliografico Paola Vismara, Milano, Ed. Jaca Book, 1987.

Sturdy, J. David, *Science and social status: the members of the Academie des sciences 1666-1750*, Suffolk, St Edmundsbury Press Ltd, 1995.

Suttner, Ernst Christoph, *Unirea Bisericii în Transilvania*, trad. de Lorin Ghiman, Târgu Lăpuș, Ed. Galaxia Gutenberg, 2010.

Sidney, Z. Ehler – Morrall, B. John (eds.), *Church and State Through the Centuries: A Collection of Historic Documents with Commentaries*, New York, Biblo and Tannen, 1954.

Șincai, Gheorghe, *Cronica Românilor*, an. 1736, ediție îngrijită de Florea Fugariu, București, Ed. Minerva, 1978.

Știrban, Marcel, *Episcopul Grigore Maior. Formare. Gândire. Acțiune*, în *Tribuna*, 1996, 8, nr. 45, pp.10-11.

Tampa, Magdalena, *Contribuții la istoria preiluminismului în Transilvania: despre biblioteca lui Ioan Giurgiu Patachi*, în *Biblioteca și cercetarea*, X, 1986, pp. 299-303.

Tampa, Magdalena, *Din începuturile Bibliotecii de la Blaj – despre inventarul manuscris din 14 iunie 1747*, în *Biblioteca și cercetarea*, 1979, III, pp. 126-145.

Tampa, Magdalena, *Din nou despre începuturile Bibliotecii de la Blaj. Cărți și posesori: Grigore Maior*, în *Biblioteca și cercetarea*, V, Cluj-Napoca, 1981, pp. 93-105.

Tatai-Baltă, Cornel, *Gravorii în lemn de la Blaj (1750-1830)*, Blaj, Ed. Eventus, 1995.

Tatai-Baltă, Cornel, *Ipostaze cultural-artistice*, Alba Iulia, Ed. Altip, 2007.

Tatai-Baltă, Cornel, Mircea Gabriela, *Prefecții Tipografiei din Blaj (1754-1822)*, în *Apulum*, XXXV, 1998, pp. 389-405.

Tatai-Baltă, Cornel, *Pe scurt despre xilogravura de la Blaj*, în *Cultura Creștină*, an. IX, nr. 3-4/2006, pp. 211-217.

Tatai-Baltă, Cornel, Smericinschi Teodor, *Din activitatea tipografiei de la Blaj (1787-1821) reflectată de un material arhivistic*, în *Apulum*, XIX, 1981, pp. 239-256.

Tăutu, Aloisie – Carnațiu, Pamfil – Capros, Carol – Popan, Flaviu – Bârlea, Octavian – Mircea, Alexandru – Todericiu, Mircea, *Biserica Română Unită, două sute cincizeci de ani de istorie*, ediția a doua, Cluj-Napoca, Ed. Viața Creștină, 1998.

Teodor, Pompiliu, *Două biblioteci particulare de la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, în *Studii și cercetări de bibliologie*, II, 1957, pp. 261-269.

Teodor, Pompiliu – Ghișe, Dumitru, *Fragmentarium iluminist*, Cluj, Ed. Dacia, 1972.

Teodor, Pompiliu, *Începuturile bibliotecii din Blaj*, în *Călăuza bibliotecarului*, XI, 1958, nr. 2, pp. 28-29.

Teodor, Pompiliu, *Interferențe iluministe europene*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1984.

Teodor, Pompiliu, *Sub semnul luminilor. Samuil Micu*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000.

Tóth, Zóltan, *Primul secol al naționalismului românesc ardelean*, trad. Maria Someșan, Ed. Pythagora, București, 2001.

Veress, Andrei, *Tipografia românească din Buda*, în *Boabe de grâu*, III, nr. 12, 1932.

Villoslada, G. Riccardo S. I., *Storia del Collegio Romano dal suo inizio (1551) alla soppressione della Compagnia di Gesù*, în *Analecta Gregoriana, Series Facultatis Historiae Ecclesiasticae*, vol. LXVI, cura Pontificiae Universitatis Gregoriane edita, Romae, 1954, 356 pp.